

Monika Krzeczek

doktorantka, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Katarzyna Molis

doktorantka, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Kilka słów o karze – ujęcie ogólne

Wprowadzenie

Każdy człowiek spotyka się z pojęciem „kara” wtedy, gdy zaczyna rozumieć, że terminem tym nazywa się takie postępowanie dorosłych, które odpowiada za jego szczególne zachowania¹. Kara to pojęcie, które funkcjonuje nie tylko w prawie karnym, ale jest również środkiem oddziaływania człowieka – na człowieka w różnych dziedzinach życia. Stosowana jest w obszarach, gdzie występuje zależność między ludźmi, a co za tym idzie jest atrybutem człowieka lub instytucji, która sprawuje pewnego rodzaju władztwo nad inną osobą. Przykładami mogą być sytuacje, gdzie nauczyciel miał prawo karania uczniów, a głowa rodziny miała – i w niektórych zakątkach świata – prawo karania członków rodziny².

Od zarania dziejów różnie kształtowały się teorie kary, pierwsze wypowiedzi teoretyczne zawdzięczamy filozofom greckim. Możemy zauważyć istnienie trzech nurtów, kierunków teorii kary:

- teorie bezwzględne (absolutne) – przyjmują, że kara jest celem samym w sobie, jest koniecznym następstwem przestępstwa, zapłatą za przestępstwo. Teorie tej grupy upatrują w karze aktu zapłaty złem na zło, karą za przestępstwo, kara jest wymierzona celem sprawiedliwości;
- teorie względne (utilitarne) – podkreślają, że kara służy celom społecznie użytecznym – głównie zapobieganiu przestępstwom przez ukaranego, jak również inne osoby;

¹ J. Królikowska, *Co socjologowie mówią o karze i punitowności?*, [w:] *Kara w nauce i kulturze*, red. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2009, s. 119.

² G. Rejman, *Z rozważań o karze*, [w:] *Kara w nauce i kulturze*, op. cit., s. 39.

- teorie mieszane – które starają się uwzględnić w mniejszym lub większym stopniu obydwa punkty widzenia (absolutny i utylitarny). Kara w tym ma być jednocześnie słuszna i celowa.

Obecnie za główne cele kary możemy przyjąć:

- a) cel sprawiedliwościowy: który jest wyrażany w tym, że kara powinna być proporcjonalna do wagi przestępstwa. Za karę sprawiedliwą uważa się karę, która będzie współmierna do winy sprawcy i szkodliwości jego czynu;
- b) cel zapobiegawczy (prewencyjny): który ma zapobiegać dokonywaniu przestępstw przez tę samą osobę lub inne osoby³.

Zasady wymiaru kary zmieniały się wraz ze zmianami społecznymi. W XV wieku znaczącym kryterium była przynależność stanowa przestępcy i poszkodowanego. Zabójstwo szlachcica przez plebejusza karane było śmiercią, podczas gdy w odwrotnej sytuacji – tylko karą pieniężną. Fakt przynależenia ofiary do stanu wyższego niż sprawca traktowany był jako okoliczność obciążająca, podobnie jak działanie z premedytacją i recydywa. Ciekawe, że w przypadku zabójstwa dodatkową okolicznością obciążającą było użycie broni palnej (rusznicy). Użycie broni białej było traktowane przez prawo łagodniej. Kara mogła być natomiast złagodzona, gdy winny okazał skruchę lub uzyskał przebaczenie ze strony pokrzywdzonego.

Kara z perspektywy nauki prawa karnego

Karą jest orzekany przez sąd wobec sprawcy przestępstwa środek przymusu państwowego, stwarzający dla niego osobistą dolegliwość i wyrażający społeczne potępienie dla popełnionego przestępstwa. Karami przewidzianymi w kodeksie karnym są:

- grzywna;
- ograniczenie wolności;
- pozbawienie wolności;
- 25 lat pozbawienia wolności;
- dożywotnie pozbawienie wolności.

W art. 30 Konstytucji RP mowa jest o wolnościach i prawach człowieka, które muszą znaleźć swoje odzwierciedlenie w prawie karnym, którego istotą jest radykalne wkraczanie w strefę praw i wolności człowieka. Założenia zawarte w powyższym artykule Konstytucji RP, mają swoje wybrzmienie w art. 3 Kodeksu karnego, który stanowi: „Kary oraz inne środki przewidziane w tym

³ D. Baj, D. Bober, *Kary i środki karne na gruncie Kodeksu karnego i Kodeksu wykroczeń*, Legionowo 2012, s. 6.

kodeksie stosuje się z uwzględnieniem zasad humanitaryzmu, w szczególności z poszanowaniem godności człowieka”. W obrębie otaczającej nas cywilizacji instytucje kary i przestępstwa są ze sobą ściśle związane. Przyjmuje się, że przestępstwo nie powinno pozostać bez konsekwencji. Z poczucia sprawiedliwości wynika, że przestępstwo winno być rozliczane karą. Wymierzanie określonej kary jest zadaniem celowym, które przysparzać ma dolegliwości osobie karanej. Wyciągając wnioski z powyższych sentencji, możemy określić karę, jako „przewidzianą w normie sankcjonującej ustalonej przez władzę ustawodawczą reakcję na zło wyrządzone przez sprawcę przestępstwa, zło polegające na zaatakowaniu dóbr chronionych normą sankcjonowaną, ustaloną przez odpowiednią władzę państwową”⁴. Co więcej powiedzieć można, że istotą kary jest sprawiedliwa odpłata za popełnione przestępstwa⁵ oraz zapewnienie jak najlepszej ochrony dóbr ogólnych⁶.

Istota i celowość

Sens kary możemy upatrywać w celu idealnym, jakim jest poprawa sprawcy przestępstwa. Z powyższego można zatem wnioskować, że karać należy dlatego i w taki sposób, aby poprzez wewnętrzne przeistoczenie sprawcy przywrócić go na właściwy tor. Psychospołeczna treść kary mówi nam o założeniu, że prawo karne jest prawem, które winno zwalczać przestępstwa respektując zasady sprawiedliwości⁷.

Należy zauważyć, że gdyby kara nie była cierpieniem, dolegliwością odpłatczą, nie oddziaływałaby prewencyjnie na przestępcę i inne osoby. Kara pod względem przysporzonej dolegliwości i surowości, powinna odpowiadać winie przestępcy, a także ciężarowi popełnionego przestępstwa⁸.

Przytoczyć należy, że w miejsce nieodwracalnej, choć wyrządzającej krótkotrwałe cierpienie – kary śmierci – wstąpiła kara powodująca częściowo długotrwałe cierpienie i z reguły odstraszące oddziaływanie. Kara dożywotniego więzienia traktowana była jako modyfikacja kary śmierci, jako kara, która usuwała człowieka spomiędzy żyjących przez zamknięcie w więzieniu⁹.

Indywidualizacja kary ograniczenia wolności realizowana jest przez określenie czasu jej trwania oraz przez stopniowanie jej dolegliwości w formie

⁴ A. Zoll, *Polityka karna w kontekście obowiązku poszanowania godności osoby karanej*, [w:] *Kara w nauce i kulturze*, op. cit., s. 46–48.

⁵ B. Bartusiak, *Kara śmierci w świetle sporu o racjonalizację kary*, Warszawa 2011, s. 175.

⁶ *Ibidem*, s. 57.

⁷ J. Świtka, *Kara kryminalna na tle osobowości przestępcy*, Rzeszów 2013, s. 126–127.

⁸ *Ibidem*, s. 47.

⁹ J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 8.

ustalenia odpowiedniego pensum obowiązku pracy lub pułapu oprocentowania potrąceń zarobku¹⁰.

Można pokusić się o stwierdzenie, że naprawienie szkody przez sprawcę jest czymś pozytywnym. Uzmysławia mu fakt ponoszenia konsekwencji jego zachowania, a przenieść się powinno na zrozumienie jego odpowiedzialności i zarazem nieopłacalności popełnionego czynu. Owa kompensacja działa również na szerszy krąg adresatów – innych ewentualnych sprawców poprzez m.in. ugruntowanie istoty prawnej związanej z naprawieniem szkody. W rezultacie naprawienie szkody pomaga w odbiorze społecznego poczucia sprawiedliwości¹¹.

Podsumowując analizowanie celów kary, należy stwierdzić, że wykonywanie kary ma trójstopniowy charakter związany ze złożonością istoty jej pojęcia. Trójstopniowy charakter polega na: zabranianiu (ustawowy wymiar kary), orzekaniu przez sądy kary (sądowy wymiar kary) oraz wykonywaniu orzeczonej kary. Można także zauważyć, że opisane cele mają jakiś wspólny mianownik, jakim jest pewnego rodzaju zgodność. Nie wszystkie kary są w stanie w jednakowym stopniu realizować poszczególne cele. Niekiedy, między celami wystąpić może również kolizja. Ma to miejsce zwłaszcza w przypadku celu prewencji indywidualnej i celu sprawiedliwościowego (zależnie od stopnia surowości kary może ona tylko odstraszać zamiast wychowywać lub w ogóle nie zaspokajać poczucia sprawiedliwości w społeczeństwie)¹².

Definicja punitywności populistycznej

Punitywność jest rezultatem szerokiego posługiwania się narzędziami, o których mowa w normach prawa karnego procesowego, wykonawczego i materialnego, mającym na celu ograniczenie występowania oraz rozpowszechniania się niepożądanych zjawisk. Inaczej ujmując możemy powiedzieć, że jest to rozpowszechnione w społeczeństwie żądanie wysokich kar i „zerowej tolerancji” w stosunku do przestępców oraz osób wykazujących dewiację społeczną. Punitywność populistyczną możemy określić jako tą, która nie ma uzasadnienia w aktualnym stanie wiedzy oraz taką, która może odwoływać się do wiedzy specjalistycznej – jest uzasadniona empirycznie, logicznie, teoretycznie¹³.

¹⁰ L. Kubicki, J. Skupiński, J. Wojciechowska, *Kara ograniczenia wolności w praktyce sądowej*, Warszawa 1973, s. 18.

¹¹ A. Muszyńska, *Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem*, Warszawa 2010, s. 135–136.

¹² P. Petasz, *Sens, istota i cele kary kryminalnej*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2005, s. 1128.

¹³ J. Utrat-Milecki, *Kana. Teoria i kultura penalna: perspektywa integralnokulturowa*, Warszawa 2010, s. 111–112.

Kara a dyrektywy prewencji ogólnej i szczególnej

Cel kary w prawie karnym jest blisko związany z jej funkcją. Zasadniczo o celu kary mówimy odwołując się do pojęć psychologicznych, a mianowicie do pewnego stanu rzeczy, który ma być osiągnięty poprzez zastosowanie kary. Cel taki może być sformułowany ogólnie, np. jako ochrona porządku prawnego, bądź rodzajowo – np.: resocjalizacja. Wspominając o tej ostatniej należy zauważyć, że może wystąpić znaczna rozbieżność pomiędzy założonym celem a jego realizacją. Dlatego też wskazuje się na istnienie realnych i nierealnych celów kary. Niekiedy w doktrynie prawa karnego stosuje się zamiennie pojęcie funkcji kary i celu kary. Funkcja kary wydaje się jednak kategorią bardziej konkretną, której można przypisać wywarcie rzeczywistego skutku, a nie tylko wyobrażenia o tym skutku. Jednakże jakkolwiek istotna dla nauki prawa karnego, jest ona raczej domeną innych dziedzin, takich jak: kryminologia, penologia czy polityka kryminalna. Dlatego nauka prawa karnego chętniej posługuje się pojęciem celu kary¹⁴. Cel sprawiedliwościowy zakłada zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości, co oznacza, że kara, a w szczególności jej dolegliwość, powinna odpowiadać społecznej szkodliwości przestępstwa. Cel zapobiegawczy, tzw. prewencja ogólna, polega na takim oddziaływaniu kary, które będzie miało działanie wychowawcze. Kara powinna ukazać społeczeństwu, że popełniony czyn zabroniony nie pozostanie bezkarny. Wskazuje się tutaj, że efekt prewencyjny realizuje się nie poprzez surowość kary, lecz poprzez jej nieuchronność, sprawiedliwość, niezawodność oraz szybkość wykonania. Praktykowane przez wieki publiczne egzekucje, choć ekstremalnie surowe, celu tego nie realizowały. Literatura opisuje przypadki, gdy np. podczas publicznych egzekucji złodzieja inni złodzieje okradali gapiów. Jednak wiedza taka nie przebiła się wciąż do powszechnej świadomości, a wręcz przeciwnie: w opinii przeciętnego obywatela surowość kar przekłada się wprost na zapobieganie przestępczości. Jak wskazuje się w doktrynie: „W toku rozwoju prawa karnego mechanizm odstraszaającego oddziaływania kary przeniósł się z czasem z publicznego jej wykonywania na wysokie zagrożenie karne w ustawach. Na tym mechanizmie opierała się w szczególności teoria przymusu psychologicznego A. Feuerbacha, czołowego przedstawiciela szkoły klasycznej (także w najnowszych czasach często można spotkać się z tym mechanizmem; np. dekret o stanie wojennym z 12.12.1981 r. przewidywał możliwość wymierzania kary śmierci za przestępstwa zagrożone karą

¹⁴ Z. Sienkiewicz, *Pojęcie oraz cele kary kryminalnej*, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, red. M. Bojarski, Warszawa 2012, s. 311–314.

nie niższą od 8 lat, co dotyczyło aż 86 przestępstw; rzecz jasna chodziło tu głównie o odstraszające działanie zagrożeń)¹⁵.

Prewencja szczególna podobnie koncentruje się na oddziaływaniu wychowawczym, ale nie na społeczeństwo, lecz na sprawcę przestępstwa. Celem prewencji szczególnej jest resocjalizacja w aspekcie zapobieżenia powrotowi sprawcy do popełniania przestępstw oraz nauczania go szacunku dla prawa. Nie ulega wątpliwości, że aby cel prewencji szczególnej został osiągnięty, potrzebne są odpowiednie zasoby ludzkie i materialne. W trudnych warunkach przepełnionych zakładów karnych osiągnięcie takiego celu jest niezwykle trudne. Kluczową rolę odgrywa tu także stworzenie alternatywnej dla sprawcy drogi życiowej, co niejednokrotnie wiąże się z koniecznością zdobycia przez niego zawodu umożliwiającego uczciwe zarobkowanie po opuszczeniu zakładu karnego. Jak się podkreśla, ten cel można „zrealizować zarówno za pomocą długoterminowej kary pozbawienia wolności, eliminując przestępcę z udziału w życiu społecznym na wiele lat, jak również poprzez orzekanie i wykonanie odpowiednio surowych kar «powstrzymujących» od popełnienia przestępstw w przyszłości (np. poprzez wymierzenie wysokiej grzywny). W osiągnięciu celu zapobiegawczego istotny udział mają środki karne, które w znacznej mierze polegają na okresowym pozbawieniu pewnych praw (publicznych, prowadzenia działalności gospodarczej, wykonywania zawodu, prowadzenia pojazdów) albo wyrządzają dolegliwość majątkową (przepadek przedmiotów i korzyści, obowiązek naprawienia szkody, świadczenie pieniężne, nawiązka). Osiągnięcie celu zapobiegawczego bez zrealizowania celu wychowawczego nazywamy poprawą jurydyczną. Z punktu widzenia ochrony dóbr prawnych można uznać, iż osiągnięcie poprawy jurydycznej oznacza zrealizowanie celu prewencji indywidualnej. Pewność realizacji celu zapobiegawczego możemy jednak osiągnąć dopiero wtedy, gdy sprawca nie powraca na drogę przestępstwa na skutek poprawy wychowawczej, która jest następstwem oddziaływania resocjalizacyjnego. Stąd w ramach prewencji indywidualnej wymienia się zarówno cel zapobiegawczy, jak i wychowawczy, jaki kara ma osiągnąć względem skazanego¹⁶. Cel kompensacyjny realizowany ma być poprzez dążenie do naprawienia wyrządzonej – czynem zabronionym – szkody. Nawet częściowe usatysfakcjonowanie pokrzywdzonego, niezależnie od tego, czy jest to grupa, jednostka, czy też ogół społeczeństwa, jest dążeniem słusznym, a przy okazji realizującym społeczną potrzebę poczucia sprawiedliwości. Cel szczególnoprewencyjny kary, w odróżnieniu od ogólnoprewencyjnego, wyra-

¹⁵ J. Śliwowski, *Kara ograniczenia wolności. Studium penalistyczne*, Warszawa 1973, s. 137–143.

¹⁶ K. Indeck, A. Liszewska, *Prawo karne materialne : nauka o przestępstwie, karze i środkach penalnych*, Warszawa 2002, s. 277.

za się w zapobiegawczym i wychowawczym oddziaływaniu na sprawcę, zmierzającym do zapobieżenia jego powrotowi do przestępstwa. Cel ten można osiągnąć poprzez uniemożliwienie lub utrudnienie popełnienia ponownego przestępstwa (wymierzenie kary długoterminowej lub pozbawienie praw), jak i poprzez wychowanie sprawcy, tj. kształtowanie u niego postawy poszanowania norm prawnych obowiązujących w społeczeństwie. Cel ten jest możliwy do osiągnięcia za pomocą różnych działań. Należą do nich: oddziaływanie wychowawcze (resocjalizacyjne) na sprawcę, unieszkodliwienie lub uniemożliwienie, a także utrudnienie (kary długoterminowe, pozbawienie praw)¹⁷.

Profilaktyka w karaniu

W literaturze występuje wiele rodzajów i podziałów profilaktyki, jednak na potrzeby owego opracowania przytoczone zostaną definicje tylko niektórych z nich:

- profilaktyka penitencjarna – jest ona sprowadzona do samego wykonania kary, a celem stało się ukształtowanie warunków jej przebiegu, prowadzące do optymalnej realizacji funkcji resocjalizacji;
- profilaktyka kryminologiczna – wchodzi w skład profilaktyki społecznej i nadaje dodatni kierunek ludzkiej aktywności, a także wywiera wpływ na zmianę ujemnych tendencji oraz postaw;
- profilaktyka kryminalistyczna – są to fizyczne działania, które zabezpieczają mają zjawiska popełniania przestępstw. Do działań profilaktycznych należą również wzmożone patrole policji w miejscach, gdzie występuje duże prawdopodobieństwo wystąpienia działań przestępczych, a współdziałanie organów ścigania karnego, obywateli i instytucji społecznych i państwowych, muszą ze sobą współdziałać mając na względzie osiągnięcie jak najlepszych celów¹⁸.

Do osiągnięcia omawianych celów kary prowadzić ma zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę – zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym.

¹⁷ A. Marek, *Prawo karne*, wyd. 3, Warszawa 2001, s. 242.

¹⁸ J. Mazur, *Profilaktyka i prewencja. Między zagrożeniem a bezpieczeństwem. Wybrane zagadnienia*, Katowice 2011, s. 31.

Podsumowanie

Wiele aspektów codziennego życia człowieka zostało uregulowanych prawnie. Świadome przekroczenie norm prawnych, zawartych w katalogu Kodeksu karnego, nazywa się przestępstwem. Prawo karne zawiera jednak nie tylko katalog możliwych do popełnienia przestępstw, ale też ustala kary grożące za popełnienie konkretnych czynów. Kara kryminalna jest więc reakcją państwa na popełnienie przestępstwa, wyraża ona dezaprobatę wobec sprawcy przestępstwa i ma na celu zapobiec popełnianiu kolejnych podobnych przestępstw w przyszłości – zarówno przez danego przestępcę, jak i przez innych ludzi.

Abstract

A few words about punishment – general view

Punishment, its purpose and essence is a research issue around which many controversies have arisen. Previous studies indicate that almost everything has been said about the punishment. However, it is important to point out that the future of punishment and penalization, and issues that continue to raise topics for discussion, are important areas. Penalty plays an important role in the social sphere and highlights important issues such as substance, prevention and punishment.

Key words: Punishment, Criminal Code, General Prevention, Special Prevention, prevention

Streszczenie

Kilka słów o karze – ujęcie ogólne

Kara, jej cel i istota to zagadnienie badawcze, wokół którego narosło wiele kontrowersji. Dotychczasowe badania wskazują, że o karze powiedziano już prawie wszystko. Jednak należy zaznaczyć, że ważnym obszarem jest przyszłość kary i karania oraz zagadnienia, które nadal stają się tematem do dyskusji. Kara odgrywa ważną rolę w obszarach społecznych i należy podkreślać ważne zagadnienia, jakimi są istota, profilaktyka oraz celowość kary.

Słowa kluczowe: kara, Kodeks karny, prewencja ogólna, prewencja szczególna, profilaktyka